

Kristó Gyula

A magyar állam kezdeteiről – egyes szám első személyben*

A tudósok legtöbbször objektív formában, érzelmeik mellőzésével rideg tényeket, feszes okfejtés eredményeképpen szikár következtetéseket szoktak témájukkal kapcsolatban megfogalmazni. Úgy gondolom, nem lehet ez másként a magyar állam kezdeteinek bemutatásakor sem. De miután magam ezt különböző szakmai fórumokon már megtettem, a jelen alkalommal a téma bemutatásának más módját választom, azt az utat vázolom fel, amelyet magam e téma vizsgálata során bejártam. Természetesen nem én leszek az előadás főszereplője, hanem a korai magyar állam, de leendő történelemtanárok előtt nem haszon nélküli arról szólni, hogy nem hordozzuk magunkban világra eszmélésünk percétől kezdve az igazságot, sem zsebünkben a bölcsek követ. Az igazság elérésének folyamata véget nem érő futás (olykor vesszőfutás), ahol az igazság délibábként viselkedik, sokszor hisszük, hogy már a kezünkben van, s hamar kiderül, hogy csupán érzékeink játszanak velünk.

Amikor történelmi pályámat elkezdtem, az 1960-as évek elején, a magyar állam kialakulásáról két elmélet élt, s lényegében tetszhalottnak volt tekinthető egy harmadik, az, amely frank–német mintával számolt. A porondon levő két teória közül egyik úgy szólt, hogy a magyarok államuk megalkotásakor szláv példát követtek, a másik pedig azt hangoztatta, hogy a magyar állam az orchoni (azaz belső-ázsiai) türk államszerve-

zet utolsó hajtása. Az előbbi kimunkálása a magyar marxista történetírás vezető képviselőinek nevéhez fűződött, így ez marxista alapvetésnek bizonyult, amit csak erősített az a körülmény, hogy Magyarország ezekben az évtizedekben erősen igazodott ahhoz a Szovjetunióhoz (egy újkori szláv államhoz), amelyre, mint a testet öltött, társadalmi valósággá vált marxizmus mintaaországára tekintettek. A másik (a türk) elmélet ennél fogva elmarasztaltatott, mint amelyik elhajlik a marxizmustól. Mint kezdő kutató nem láttam szükségét és nem is gondoltam arra, hogy új elmélettel álljak elő, így hát az akkori kínálatból próbáltam választani. Mivel magam is marxista történetkutatóként indultam pályámon, eleve nagyobb bizodalom volt a szláv mintát feltételező felfogás iránt. Ezt erősítette az a körülmény, hogy első, e tárgykörben írott munkámban – *A XI. századi hercegség története Magyarországon* – olyan ellenbizonyítékokra bukkantam, amelyek gyengítették a türk mintát feltételező elmélet erejét. E felfogás ugyanis a maga igaza döntő bizonyosságát abban látta, hogy a nomád idők trónörökös intézménye, amely a katonai segédnépek feletti uralomban öltött testet, a magyarok esetében lényegében változatlanul nőtt át a 11. századba, s az I. Andrástól Kálmánig fennállt királyi hercegség nem más, mint egy elavult, etnikai bázisát veszített intézmény felélesztése. Vizsgálatom során kiderült: nem egyszerűen arról van szó, hogy az elmélet kidolgozója nem tudta bizonyítani a két intézmény (az ősi és a 11. századi) közti folytonosságot, de az ősinek még a létét sem sikerült valószínűsíteni (ráadásul az erre irányuló „bizonyítási” eljárások módszert-

* A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történelem tanszékén 1998. október 15-én elhangzott előadás rövidített és szerkesztett változata.

nilag sem tűntek megalapozottnak). Mivel viszont számos olyan európai (köztük több szláv) nép esetében, amelynek nem volt nomád kora, a magyarországi 11. századi hercegség tökéletes megfelelőjét ki tudtam mutatni, ez a körülmény tovább erősítette bennem azt a feltevést, hogy a 11. századi intézmény nem tekinthető egy nem létező (türk indíttatású) előzmény folytatásának, hanem nagyon is európai típusú képződmény. Ezzel számomra viszonylag korán, már az 1960-as évek végén eldőlt, hogy a 11. századi magyar állam gyökereit nem kereshetem belső-ázsiai türk előképekben.

Ez megerősített abban a hitemben, hogy a magyar állam az európai modellt követő szláv minta szerint keletkezett. Egy sor olyan szempont, illetve „adat” szólt emellett, amely szinte a bizonyosság fokára emelte vélekedésemet, mindenekelőtt nyelvészeti vonatkozások. Az állam szakszavainak jelentős része a magyar nyelvben szláv eredetű. Ilyen a *király*, a *nádor*, a *megye*, a *poroszló*, ilyennek tartotta akkoriban mindenki az *ispán* szót stb. Kézenfekvő volt arra gondolni, hogy a magyarok onnan vették át az államot is, ahonnan az állami étellel kapcsolatos terminológiát. Erősítette ezt a gyanút, hogy az alávetettek, a szolgálonép megjelölésére szolgáló szavaink jelentős része ugyancsak a szlávból való. Ilyen a *szolga*, *udvarnok*, *daróc*, *molnár*, *takács*, *kovács*, *csatár*, *tárnok*, *gerencsér*, *igric* stb. Lehetetlen volt fel nem figyelni arra, hogy a korai királyi és várispánsági székhelyek jelentős része – Esztergom, Veszprém, Zemplén, Visegrád, Nógrád, Csongrád stb. – szláv eredetű nevet visel.

Ha a minta valóban szláv volt, akkor a következő lépésként azt a szláv államot vagy állami keretben élő szláv népességet kellett volna megnevezni, amely a mintát szolgálta a magyarok számára. 1976-ban például adó szláv állam létében, illetve felbuklásában már nem hittem, de még úgy véltem,

hogy a közép-Tisza-vidéki autochon szláv-avar népesség feltételezése magyarázatul szolgálhat a szláv terminológiájú magyar állam megszületéséhez. E feltevés továbbgondolása azonban végképpen szétzúzta saját szláv teóriámat. Ha ugyanis a magyar állam 1000 körül alakult ki (ebben akkor nem kételkedtem), továbbá ha valóban szláv alapon létesült, akkor a mintaként szolgáló szláv államnak 1000 körül még léteznie kellett (volna). De nem létezett. Ha viszont a magyar állam valóban szláv alapú, s az utolsó kárpát-medencei szláv állam is megszűnt a magyar honfoglalás táján, tehát a 10. század elején, akkor két eset van. Vagy a magyar állam is kialakult a 10. század elején, vagy a szláv fogantatás után a kihordás kerekén egy évszázadig tartott. Kiderült, hogy nem segít az állami keretben élő szláv népesség feltételezése sem, hiszen ez esetben is magyarok előtti, kárpát-medencei államot kellett volna felmutatni. Ezek a töprengések megérlelték bennem az elhatározást, hogy nem követhettem tovább ingoványba vesző útjukon a magyar marxista történetírás művelőit.

1978–1979-ben kialakított álláspontomban – amely az 1980-ban napvilágot látott *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig* című könyvemben tükröződik – már teljesen leszámoltam a szláv eredet hitével. Ekkor vettem fel első ízben, hogy amennyiben idegen mintát keresünk, akkor csak egyetlen lehetőséggel számolhatunk: keleti frank, illetve német (bajor) mintával, mint-hogy a 10. század végén ténylegesen létezett egy keleti frank gyökerű, de immár németté alakuló állam. Ezen az úton azonban ekkor még nem indultam el. Viszont itt mondtam ki először, hogy a magyar állam feltételezett előképeinek sorából nemcsak a türk mintát kell törölnünk, hanem a szláv (és ekkoriban egy régész által a „kettős honfoglalás” érdekében szorgalmazott avar) mintát is. Miután szerfeletti óvatosságot tanúsítottam ekkor

az idegen példákkal kapcsolatban, figyelmem a belső lehetőségek keresése felé fordult. E téren 1980 táján az a nézet volt uralkodó, miszerint a magyar állam fontos területi szerve, a vármegye belső előzményből, a nemzetségből ered. Miután kimutattam egy efféle feltevés teljesen indokolatlan voltát, arra az eredményre jutottam, hogy a magyar állam közvetlen előzményei a törzsi államok voltak, olyan képződmények, amelyek törzsi keretben léteztek, de immár az államiság számos (de nem mindegyik) ismérvét hordozták. E felfogásom szerint a 11. századi magyar állam nem más, mint egyetlen törzsi állam, az Árpádok törzsi állama kiterjesztése – évtizedes harcok eredményeképpen – a Kárpát-medence egészére.

A dolog azonban nem hagyott nyugodni, és Levedi-könyvem után azonnal elkezdtem az anyaggyűjtést a vármegyék eredetéhez. E munkám *A vármegyék kialakulása Magyarországon* címmel 1988-ban jelent meg. Itt mutattam rá arra, hogy bár *megye* szavunk szláv eredetű, de a szlávból nem közigazgatási egység, hanem határ jelentésben vettük át, és az állammal kapcsolatba hozható értelmét a magyaroknál kapta. Ezzel világosan kiderült: az eddig perdöntőnek tekintett *megye* szó nem szólhat a megyei szervezet szláv eredete mellett. Ugyancsak súlyos jelentéstani és egyéb problémák mutatkoztak a magyar *ispán* szó szláv származtatásával kapcsolatban. Ismét bebizonyosodott, hogy a szavak története nem helyettesítheti az intézmények történetét. Ami pedig az intézménytörténetet illeti, kiderült, hogy a törzsi államokban nem létezett kisebb területi egységekre osztás, azaz közigazgatás. Az első, ide vonható adatok a 11. század elejéről kezdve maradtak ránk, az írnokok frank-latin terminológiával írták le az újonnan létrejött képződményt. Ebből arra a következtetésre jutottam, hogy bizonyos az István és Gizella 996 körüli házassága révén az Árpádok nagyra

nőtt törzsi államába eljutott német (bajor) papok és katonák hozták el ide a területi szervezés vármegyei modelljét. István azonban mindössze a mintát kapta tőlük, vagyis csupán az indíttatást a vérségi alapú társadalmiszervezés közigazgatással történő felváltására, mert hiszen az István korabeli német birodalmi *comitatus* (grófság) átültetéséhez István törzsi államában nem voltak meg a feltételek. Ugyancsak ekkor figyeltem fel általános érvénnyel arra – az egyes részleteket külön-külön már régóta ismertem –, hogy nemcsak a vármegye esetében, hanem egyéb más területeken is hasonló a helyzet: a minta mindenütt német, a tartalom mindenütt magyar. István első okleveleit német császári írnokok írták, de amit az oklevelekbe befoglaltak, magyar problematikát tükrözött. István törvénye nyíltan német mintákat követett nemcsak létében, hanem számos fejezet esetén a német mintákkal szó szerint egyező megszövegezésben is, de sajátos magyar ügyeket tükrözött. István pénzeit német minták szerint verték, ám azok magyarországi bel-, illetve főleg külkereskedelmi célokat szolgáltak. 1990 tájára világossá vált számomra: a 11. magyar állam létrejöttében, felépülésében nem nélkülözte az idegen mintát, s ez a német volt. Az esetek jelentős részében azonban nem konkrét német intézmények keltek életre Magyarországon, hanem a német kezdeményezések hagyták rajta lenyomatukat a megszülető magyar államon. A magyar állam a német készleteknek saját szűrőjén átbocsátva engedett.

Így jutottam el az 1990-es évek első felében újra ahhoz a kérdéshez, amely már az 1960-as években foglalkoztatott: miként nőtt át, illetve egyáltalán átnőtt-e a nomád idők hagyatéka a 11. századi magyar államba. Ehhez előbb vissza kellett állítanom jogaiba a magyar nomadizmust. Az elmúlt évtizedekben ugyanis alig akadt olyan történetkutató, aki komolyan számolt volna a 10.

századi magyarság nomád voltával. Az adatok összegyűjtése és értelmezése azzal az eredménnyel járt, hogy a forráslehetőségek biztosította valószínűséggel beszélni lehet a 10. századi magyarok nomád életmódjáról. Ezt követően vontam le ennek az életmódtörténeti vizsgálódásnak a politikatörténeti következtetéseit 1995-ben megjelent, *A magyar állam megszületése* című munkámban.

Megismerkedve a nomád világ kutatásának nemzetközi eredményeivel, immár nem okozott komolyabb gondot annak megállapítása, hogy a magyar történelem alapvető cezúrája a 10. század végén húzódik. Ezt megelőzően a magyar politikai szerkezetre az egyre halványuló keleti hatások nyomták rá bélyegüket, István és Gizella házasságától kezdődően viszont fokozatosan a német (bajor) hatások váltak dominánssá. Ráműtöttem arra, hogy az István által létrehozott magyar államot megelőzte egy másik állam, amelyet joggal illethetünk a magyar nomádállam minősítéssel. Ez kazár hatásra (sőt kazár kezdeményezésre) két törzsszövetség, a Hétmagyar és a Háromkavar egybekapcsolásával a Hétmagyar vezetésével a 850-es évek második felében létrejött (szakrális) kettős fejedelemség volt. A magyar nomádállammal a magyarság nomád birodalomhoz (*el*) jutott, maga pedig a török uralmi rendszerekben szokásos terminológia szerint „birodalommal és kagánnal rendelkező nép” lett. A magyar nomádállam rövidesen függetlenedett a Kazár Kaganátustól, majd fénykorát a 9–10. század fordulója táján élte. Ekkor szigorúan egy fő uralma alatt

álló politikai képződmény volt. Néhány évtized múltán azonban – a honfoglalással kiszakadván a végtelen steppe világából – az efféle birodalmakra törvényszerűen jellemző módon a magyar nomádállam bomlásnak indult. Az igazi hatalom a törzsfők kezére került, az *d* a törzsek szintjére szorult vissza. Így született meg a bomlás eredményeképpen a nomádállami utat járó törzsi állam. Ez valószínűleg tovább bomlott, atomizálódott volna, ha a történelem ehhez időt adott volna. A Szent István-i magyar állam csak formai értelemben, területileg nőtt ki az egyik nomád törzsi államból (az Árpádok, konkrétan Géza törzsi államából), a tartalmat tekintve annak teljes tagadásaként kelt életre. Ez a magyarzata annak, hogy a 11. században a hajdani nomádállami berendezkedésnek semmiféle nyomát nem látjuk a magyaroknál sem terminológiában, sem az állam felépítését illetően. A váltás radikális volt, és minden régít elsöprő erejű. A hatékony német (bajor) segítség elegendő volt ahhoz, hogy eltakarítsa a színről a nomádállami múlt minden nyomát, de nem veszélyeztette a magyar állam magyar jellegét. Ám amíg a nomádállami hagyományok gyorsan eltűntek a süllyesztőben, addig a nomád és pogány hagyományok még sok időn át szívósan továbbéltek.

Hogy ez az eredmény, amelyre hosszú utat megtéve, olykor vargabetűket leírva jutottam, mennyire képezi a valóságot vagy annak csak egy, bármekkora szeletét is, arról későbbi kutatók és további vizsgálódások hivatottak dönteni.